

Наталія Солонська

До історії книжкової торгівлі 20-30-х років в Україні

(на матеріалах журналу «Бібліологічні вісті» та рукописах Л.Биковського)

У статті проаналізовано масив спеціальної літератури з питань книготорговельної справи, яка є ділянкою книгознавства. Охоплено історичні рамки 20 - 30-х років, коли політику українізації змінив ідеологічний пресинг, сталінські табори.

Радянська влада надавала великого значення книгарництву - сфері, з допомогою якої можна було ефективніше впливати на ідеологічні аспекти й проводити в маси політику партії. Книготорговельна галузь постійно була в полі зору керівних і партійних органів, які видавали спеціальні директиви, настановчі документи, прискіпливо обговорювали її проблеми на різного рівня з'їздах, конференціях. Все це відбивало політичну й соціальну атмосферу 20 - 30-х років, а здійснений автором огляд наукової книгознавчої преси, зокрема, українського наукового журналу «Бібліологічні вісті», що єдиний розглядав питання книгарництва в науковому ракурсі, висвітлював історичне тло тих часів. Картина підсилюється і доповнюється введенням уперше в науковий і культурний обіг невідомих раніше праць знаного в світі українського дослідника книги, закордонного кореспондента цього часопису Л.Биковського. Його праці, що зберігаються в Архіві Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (з обмеженим списком літератури, без посилань), безперечно, прислужаться новим поколінням дослідників книги, історикам, студентам бібліотечних факультетів.

Історія книжкової торгівлі у різних виявах та формах існує з часів виникнення в світі перших рукописних книг. На перших етапах книгарництво носить неорганізований, спонтанний характер. Нових рис ця сфера людської діяльності набуває з винаходом і швидким розповсюдженням друкарства. З розвитком останнього суспільство дедалі більше уваги приділяє піднесенню культури книгарництва, значення якого зростає в міру виникнення монастирських, публічних, приватних та інших бібліотек, зі збільшенням попиту на книгу не тільки серед привілейованих верств, а й серед широкого загалу.

Різні книжкові журнали, які супроводжують і висвітлюють шлях книги до читача, спочатку обережно, а потім все рішучіше беруть під свій контроль проблеми книжкової торгівлі, цін на книгу, місця книгарні між видавцем і покупцем, який може бути і окремою особою, і бібліотекою.

Прикладом, візьмемо часопис книжково-торговельної, літературної та видавничої діяльності «Книжний вѣстник» (виходив з 1860 по 1903 р., Санкт-Петербург, редактор-видавець М.Сеньковський). Назви статей і рівень питань красномовно свідчать про ситуацію на тогочасному книжковому ринку Росії (куди входила тоді й Україна): «Нужно ли ставить на обложках книг цену?» (1861, №9, с. 9-10), «Нужны лишей книжной

торговли» (там само, с. 197-198), «О запрете продажи книг на улицах и площадях» (№14/15, с.219), «Берлинская книжная торговля», «Книжная торговля в США», «По поводу заметки Г.Трапезникова о развитии книжной торговли в губерниях» (1861, №20, с. 314-315) (його замітку було надруковано в «Летописи русского вестника», №40), знову «К сведению по вопросу: необходимо ли назначать на обертках книг цену?» (1861, №21, с. 341-343); ця тема продовжується в №24 (с. 436-439) та на с. 440-441 у вигляді «Письма к редактору «Книжного вѣстника», а згодом - у матеріалі «Кое-что о торговле иностранными книгами в Киеве» (1862, №3, с. 67-68), і т. ін. Отже, важливість проблеми книгарництва не піддається сумніву вже в ті роки. Актуальність з плином часу не поменшується (змінюється тільки ідеологічна забарвленість проблематики, оскільки будь-яка влада зацікавлена керувати книжковою торгівлею) і збільшується в міру цивілізованості й демократичності суспільства.

Утім, з цього специфічного виду торгівлі на сьогодні в Україні небагато спеціальних наукових ґрунтовних розробок, монографій; особливо бракує їх останнім часом, хоча ця галузь потребує прискіпливого вивчення. Інформація розкидана по різних виданнях. Мало досліджена й історія питання.

Щоб зрозуміти, яке місце відводилося книгарництву, звернемося до «Доповідної записки Всенародної

бібліотеки України Укрнауці щодо сучасного стану книгознавства і про завдання УНІК та ВБУ» від 26 вересня 1926 р.: «... якщо дати загальний підсумок думок різних дослідників, одсікаючи факти їхнього розходження, тоді до складу «книгознавства» треба включити книгопродукцію, книгоописання (бібліографія), книгопоширення (*книжна торгівля*, виділено Н.С.), книгоживання (бібліотекознавство), до цього треба додати ще як загальний вступ усіх вищезазначених дисциплін їхню теорію та методологію («філософію» книгознавства). Така у загальних рисах справа з терміном «книгознавство» у Росії та на Україні. Захід іде у цьому відношенні іншими, іноді навіть зовсім різними шляхами. По-перше, самого терміна «книгознавство» як терміна усталеного, до того в розумінні, що його надають йому [українсько-] рос.-і дослідники книги, як синтеза усіх наукових дисциплін, що мають відношення до книги, Захід, здається, не знає. Тому, наприклад, німецьке *Buchwesen* далеко не рівняється російському «книгознавство», *Buchwesen* - це лише «книгопродукція» та «книгопоширення», далі йде *Schriftwesen, Bibliothekwesen, Bibliographie*».

Саме в журналі Українського наукового інституту книгознавства «Бібліологічні вісті», єдиному в 20-30-х роках науковому книгознавчому часописі, книжкова торгівля розглядалася як аспект книгознавства. У такому ракурсі до цієї проблеми не підходили в жодному радянському журналі того періоду.

Щоб проаналізувати, як до питання книжкової торгівлі ставилася радянська влада, звернемося до конкретних урядових постанов і документів, до матеріалу «Советская книготорговля за 15 лет», підписаному ініціалами В.С. Оpubлікований він у московському щомісячному часописі книготорговельного об'єднання державних видавництв «Книжный фронт» (1932, №10, с. 10-19).

Починаючи з 1920 р., коли в Україні на всіх землях остаточно закріпилася більшовицька влада, декрети й постанови, видані в Москві, поширюються і в Україну. Наведемо деякі найсуттєвіші в книгарницькому аспекті.

За декретом Раднаркому від 20 квітня 1920 р. про націоналізацію запасів книг та інших друкованих творів у загальнодержавному масштабі, державною власністю ставали всі масиви книжок, іншої друкованої продукції (за винятком фондів бібліотек, які належали і приватним особам, і кооперативним та іншим організаціям). 14 липня цього ж року видається постанова особливої наради при Промбюро про порядок розподілу паперу в Україні. У наступному році - Звернення колеги Всеукраїнського державного видавництва до інститутів України з закликом взяти активну участь у створенні книги для народу. «Царина культурної творчості і творення книги, - йдеться в ньому, - перебувала в «монополії» учених, письменників та інтелігенції, знання яких являлось знаряддям панування буржуазії <...>. Всеукраїнське державне видавництво <...> звертається до вас, учені, письменники та інтелігенти, з закликом прийти на допомогу в великій культурній роботі своїм знанням, досвідом і розумом. Обов'язок перед робітниками і селянством, що на кошт кривавої праці їхньої ви здобули знання, ваш борг перед культурою й поступом вимагають у вас творчої праці». Так нагнітався масовий психоз, так свідомо комуністичною партією забивався клин між інтелігенцією та робітничим класом і селянством, так

свідомо інтелігенцію перетворювали на прошарок суспільства, інтелект якого не тільки експлуатувався суспільством, а й сама ця експлуатація і приниження подавалися керівництвом держави як велике благо для тих, за рахунок творчої думки яких досягались успіхи в поступі вперед.

28 жовтня 1921 р. Наркомосвіти і Центросоюз укладають договір про торгівлю книгами. Центросоюзу забороняється купувати й продавати книжки церковно-духовного, порнографічного змісту, «бульварну» літературу. Отже, високодуховне, невідривне від моралі, людської природи й совісті, історії поколінь, що сягає в сиву давнину, керівники країни змішують з відверто потворним, збоченим.

Декрет про платність творів неперіодичного друку датується 28 листопада 1921 р.

У наступному році організовується торговий сектор Державного видавництва на базі Центродруку.

З 1922 р. починає виходити журнал «Бібліологічні вісті», видавці якого змушені були враховувати всі постанови й декрети радянської влади. Між Петродержвидавком і Головним управлінням у справах літератури та видавництв укладається угода з метою об'єднання цих організацій. Створюється єдиний потужний торговий апарат.

Безперечне значення для книготорговельної й журнальної справи мала постанова Раднаркому України від 26 лютого 1923 р. «Про порядок відкриття друкованих творів і нагляду за ними». 2 червня Раднарком РРФСР затверджує Положення про Державне видавництво, а 14 листопада виходить циркуляр ЦК РКП (б) «Про впорядкування видавничої справи».

«Необхідно, - йдеться в резолюціях XIII з'їзду РКП (б) про друк (1924 р.), - здійснити подальше здешевлення творів друку. В галузі поширення зосередити сили й грошові засоби на максимальному просуванні книжки й газети в широкі маси шляхом розвитку низової книготорговельної мережі, використовуючи всі апарати поширення (контрагентства, органи Наркомпоштеля, а особливо кооперацію. Необхідно здешевити поширення друку і...» На цьому закінчуються цивілізовані наміри влади, бо наступні рядки свідчать про пресингову методику: «...посилити парткерівництво...» «посилити роботу, спрямовану на об'єднання партійних, радянських, професіональних і кооперативних видавництв як в обласних центрах, так і на місцях з метою поглиблення впливу парткомів на роботу видавництв, найбільшої узгодженості їх видавничих планів і найкращої постановки справи видання і поширення».

Такий же настановний і категоричний характер має і постанова ЦК РКП (б) «Найголовніші чергові завдання партії в галузі преси»: «Необхідно посилити роботу по створенню популярної книги для робітників і селян. Особлива увага звертається на створення й поширення радянських підручників... У національних республіках, в особливості на Україні і в Середній Азії, максимально скоротити кількість видаваних і перевидаваних російських книжок (так партія здобувала авторитет у цих народів. - Н.С.). Основною умовою досягнення успіху є здешевлення газети, ціна книги і покращення апарату розповсюдження <...> Відділу преси з допомогою Наркомосвіти та за сприяння РКІ посилити керівництво і перевірку роботи державних і партійних видавництв (Головліту, РОСТА), центральної преси, національної преси та органів поширення <...> Запро-

понувати Учрозподілу ЦК та Відділу преси згідно з постановою XII з'їзду систематично поліпшувати якісний склад працівників преси як шляхом переведення на газетярську роботу товаришів з великим партійно-політичним досвідом... так і шляхом підготовки нових робітників у школі <...> Посилити партійне керівництво критико-бібліографічною роботою кваліфікованими партійними силами». Ну, тепер відомо, що ми з цього придбали: заідеологізованість, рабське мислення, застій у науці й культурі. А от курс на зниження книжкових цін, який партія висувала своїм найважливішим завданням, не можна «зовні» не вважати позитивним, хоча йшлося, головню, про поширення в народних масах ідеологічної літератури, творів марксизму-ленінізму.

На посилення партійного контролю спрямовано й циркуляр ЦК РКП (б) від 22 лютого 1924 р. «Парткомам ... перейти до постійного керівництва роботою видавництва, насамперед, у галузі масової літератури, підручників, селянської та національної преси». Пильне око партії стежить за книжковою справою постійно. У квітні з'являється резолюція політбюро ЦК КП (б)У «Про становище видавництва, книготоргівлю та здешевлення книги».

У Бюро радпартвидавництв при відділі ЦК РКП (б) реорганізується об'єднання радянських, партійних і кооперативних видавництв, діяльність якого відтепер націлена не тільки на регулювання редакційних, виробничих, кредитних і торгових планів, не лише на вивчення господарської діяльності видавництв і книжкового ринку, а й на боротьбу з чужою радянській владі ідеологією приватних видавництв.

Затверджене 29 жовтня «Положення про Комітет по регулюванню комерційної діяльності видавництв і спостереженню за поширенням творів друку» кладе край усяким творчим зрушенням у книготорговому русі.

У травні 1925 р. український уряд звітує IX з'їзду Рад про роботу видавництв. Восени з'являється постанова Раднаркому УСРР «Про заснування комітету з нагляду за діяльністю видавництв і поширенням творів друку при народному комісаріаті внутрішньої торгівлі УСРР».

Книжкова справа як інтелектуальна ланка не має ніякого права на власну ініціативу. Резолюція IX з'їзду КП(б)У «Про партбудівництво» (12 грудня 1925 р.) усуває будь-яку можливість вільнодумства: тут йдеться про посилення уваги партії до питань преси, про закріплення на цій роботі «найбільш цінних» працівників (які, бувало, не мали не тільки спеціальної освіти, а взагалі будь-якої).

У липні 1926 р. відбувся перший випуск прискорених книжкових курсів (перших в СРСР) Центросоюзу (підпорядкованих Головпрофосвіті). 25 серпня політбюро ЦК КП(б)У видає постанову «Про стан преси на Україні», де закликає «розвитком культурно-національного життя під проводом пролетаріату в руках комуністичної партії відігравати велике значення в справі будівництва соціалізму серед широких багатомільйонних мас українських робітників і селян».

У ній є цікава статистика: «З 1798 до 1919 рр. було видано книжок українською мовою всього 5054 назви, а за час Радвлади (тут рахунок ведеться з 1919 р., коли ще функціонувала Українська Народна Республіка), до 1925, видано 5430 назв. За останні 2,5 роки всього на Україні видано 7216 назв усіма мовами, з них українською мовою - 3446 назв, близько 50%. Але слід звернути увагу, що, порівнюючи з останнім півріччям 1925/26 р.,

темперосту української книжки починає відносно падати, в той час як видання книжки іншими мовами зростає. За перше півріччя 19125/26 р. продукція української книжки порівняно до півріччя 1924/25 зросла в назвах на 13,2%, російської книжки по назвах зросла за цей же час на 31,6% <...> Кількість видань українською мовою доходить до 50% від усієї продукції, що виходить різними мовами на Україні <...> коли справа з підручниками для всіх шкіл може вважатися задовільною по лінії соцвиху, то зовсім загрозливим є стан з підручниками в профшколах, технікумах, інститутах <...>».

1927 р.: видається постанова ЦК ВКП(б) «Про роботу радянських органів, що володіють питаннями друку»; при Московському бюро секції працівників друку Губосвіти відкриваються курси книжкової справи; позитивною для книжкової справи стає постанова Народного комісаріату внутрішньої та зовнішньої торгівлі СРСР «Про книготоргові знижки» і, особливо, те, що робилися знижки на підручники до 30%; започатковуються книжкові базари. Восени цього ж року проходить X з'їзд КП(б)У під гаслом «Про завдання культурного будівництва на Україні». На цей час журналі й газети сягають 230 видань з понад 2 млн. тиражем. А загальний тираж журналів за 1926 р. становить 17,6 млн. прим. До війни в Україні видавалося не більше 12 млн. прим. книжок, а протягом тільки одного року видано приблизно 14 млн. прим. Загальна продукція всіх видавництв України - 30 млн. книжок. У резолюціях форуму підкреслено, що в Україні протягом існування радянської влади книжок випущено майже в чотири рази більше, ніж за 120 років «усієї попередньої епохи української літератури. У загальній книжковій продукції УСРР українська книга посідає за числом назв і кількості друківаних аркушів понад 50% видань, за числом примірників та відбитків понад 60%».

На початку 1928 р. Рада з'їздів видавничої промисловості та торгівлі СРСР з'єднується з Радою з'їздів державної промисловості і торгівлі СРСР.

Найважливішим завданням радянської видавничої справи висувається здешевлення книжки, що має відбуватися за рахунок зниження собівартості й скорочення накладних витрат, правильної тиражної політики, зменшення знижок поставникам або книготоргівлі.

З 1928 р. уже чітко вирізняються державна й кооперативна торгівля. Перша є основною торговою мережею СРСР з поширення книги. Але розгортає свою діяльність і споживча та сільськогосподарська кооперація. При фабриках і заводах відкриваються книжкові кіоски, прискіпливо відбирається для них література й продавці, брак яких ще гостро відчувається. Проте в постанові ЦК ВКП(б) «Про обслуговування книгою масового читача» поширення масової книги було визнане незадовільним: «ЦК вважає необхідним залучити до пропаганди й розповсюдження масової книги, крім видавництв, також усі кооперативні, професійні організації, комсомол, добровільні товариства, мережу установ Наркомосвіти та апарату Наркопошти з тим, щоб книготоргову мережу розгорнути в плановому порядку під керівництвом радянських органів <...> Ввести в партійних і комсомольських осередках та громадських організаціях (профсоюзи, добровільні товариства, кооперація тощо) обов'язкову практику виділення організаторів для розповсюдження книги й масової літератури, розглядаючи цю роботу як найважливіший вид партійного та громадського навантаження».

Безперечно, що діяльність книготорговельної мережі та книговидавничої тісно взаємопов'язані та залежать одна від одної. Саме на цьому слушно наголошувалося й на пленумі Всеукраїнського комітету профсоюзу друкарів (7 травня 1928 р.), де порушувалося питання про недостатній зв'язок книгарництва з профспілками. Далі - на Всеукраїнській нараді з питань культпостачання профспілок (жовтень 1928 р.) - про неорганізованість книжкового ринку, незадовільне комплектування профспілкових бібліотек.

Етап індустріалізації загострює потребу в технічній літературі. Звісно, торговий оборот технічної літератури (старі запаси й перевидання) був на вельми низькому рівні, книжки були дуже дорогі. Придбати таку книжку рядовий інженер чи технік не мав змоги, що не сприяло підвищенню освіти. Ще в гіршому стані перебувало видання масової літератури. Тут не велося навіть обліку, що ускладнювало роботу і видавництва, і книгарницької мережі.

Наприкінці 1928 р. виходить постанова ЦК ВКП(б) «Про обслуговування книгою масового читача» - ще одне свідчення дедалі більшого нагнітання політичної обстановки: «Поточний період соціалістичного будівництва надзвичайно збільшує значення масової книги як зброї організації мас і комуністичної просвіти». Постанова націлює на «видання книжок, що популяризують марксизм-ленінізм, історію ВКП(б) та революційного руху». Рекомендується збільшувати «видання науково-популярної книги... розширити видання художньої літератури, особливо творів, що розвивають актуальні політичні теми і спрямовані проти буржуазних впливів міщанства, упадництва тощо»... А от і головне, що вкрай негативно позначилося на якості, смислі, призначенні книжкової справи. Утім, черговий натиск подано у вельми «делікатній» формі: «Запропонувати видавництвам вдаватися до попередніх доповідей з теми книжки і попередньої читки рукописів у робітничій та селянській аудиторіях. Організувати вивчення та використання авторами читання листів, записок, що подаються на масових зборах, листів робочих і селян <...> книготорговельну мережу розгортати в плановому порядку під керівництвом радянських органів <...> розширити низову мережу роздрібно розповсюдження через сільських контрагентів та книгонош, установивши для них пільги і підвищивши їх матеріальну зацікавленість у роботі».

1929 р. відзначений відкриттям Центрального бібліотечного колектора Держвидаву; першого книжкового технікуму з відділеннями: виробництво книги, книготоргова справа.

Уявлення про ситуацію не тільки в книготорговій справі, а й взагалі в усій книжковій царині дає тодішня резолюція бюро ЦК ВЛКСМ: «Серйозні перешкоди справі просування книги до мас робочих і селян ставить апарат з розподілу книжок. Останній ще не навчився працювати громадськими методами. Окремі ланки апарату з розповсюдження книг (контрагентства друку) надто багато уваги приділяють продукції приватних видавництв і перекладній, здебільшого малоприйнятній літературі».

Про політизованість книжкової справи свідчить і те, що на комсомольські організації покладалося «просування книги», а ЦК ВЛКСМ перебрав на себе скликання спеціального з'їзду книгонош, і взагалі вирішив дати бій «зневажливому ставленню до поширення книги всередині комсомольських організацій».

Наприкінці червня відбувається Перша всесоюзна книготоргова нарада, де з доповіддю про завдання книгорозповсюдження виступив А.Луначарський. А восени ЦК ВЛКСМ, Робосвіта, Наркомосвіти, ВЦСПС, Центросоюз, Союз сільгоспкооперації, Всепромсоюз, Колгоспцентр, Держвидав оголошують "бібпохід". Питанням раціоналізації книготоргової діяльності присвячується спеціальна нарада.

За назвами книжкова продукція в Україні протягом 1923 - 1929 рр. зросла на 200%, за тиражами - на 225% (тоді наша республіка за іншими промисловими показниками стояла на дев'ятому місці після провідних країн світу), тобто за темпами зростання було обігнано великі капіталістичні країни.

На першій Всеукраїнській книготорговельній нараді в липні 1929 р. підкреслювалося, що книжка в «країні диктатури пролетаріату є одним з наймогутніших засобів організації і виховання в дусі марксизму і ленінізму мільйонів робітників та селян <...>, що «перед видавничою та книготорговельною справами на Україні стоїть ще величезне завдання сприяти приєднанню робітничо-селянських мас до української культури шляхом розповсюдження української книжки, журналу, газети».

З 1927/28 рр., за даними Української книжкової палати, продукція українських видавництв, тобто те, що надходило в продаж і розповсюджувалося, становила 5413 назв (тираж 34,1 млн. прим.), 197 млн. відбитків. Обіги по продажу книжок дорівнюють 19,3 млн. крб. (більше на 20% порівняно з минулим роком). Однак українська книжка до загального книжкового обігу становить лише 28-30%. Незважаючи на те, що шириться кооперативна книготорговельна мережа, загальна картина з книгарництвом не дуже відрадна. Розвивається конкурентна боротьба за колективного споживача, паралелізм у роботі, перенасиченість книготорговельною мережею тощо. Водночас недостатньо розгорнута мережа в промислових робітничих районах, на великих підприємствах. Чимало з недоліків вбачалося в тому, що існують «недостатність кадрів кваліфікованих, ідеологічно витриманих, культурних і, зокрема, обізнаних з українською книжкою книгарів, недостатні зв'язки книготорговельних організацій з усіма громадськими, радянськими, професійними організаціями, дорожнеча й недостатня раціоналізація апарату, недостатня активізація методів роботи з книжкою, недостатність масової реклами книжки тощо» (з резолюції Першої всеукраїнської книготорговельної наради, 3 червня 1929 р.).

На цій нараді з метою впорядкування торговельних взаємин між видавництвами та книготорговельними організаціями було вирішено «визнати за потрібне будувати ці взаємини на підставі генеральних договорів, передання представництв із максимальним застосуванням транзитних операцій, забору книжок на місцях і т. ін.».

У постанові ЦК ВКП(б) про роботу Держвидаву РРФСР та про об'єднання видавничої справи (1930) констатовалося, що «мережа книгопоширення об'єднання «Центр книгорозповсюдження» є єдиною книгопровідною мережею, що працює з продукцією РРФСР по всій території Союзу».

Проаналізуємо такі дані: з 1791 р. до 1916 р. в Україні було надруковано, за радянськими джерелами, українською мовою 2804 назви книжок. З 1919 р. по 1927 було випущено 10218 назв, у 1927/28, як уже

засначалось, 5413, у 1928/29 - 6665, тобто спостерігалось зростання приблизно на 23%. Знижується ціна книжки, що, безперечно, є позитивним явищем.

Зовні позитивною була і постанова ЦК ВКП (б) «Про видавничу роботу» 1931 р., де йшлося про реорганізацію книгоцентру в книготоргове об'єднання державних видавництв (синдикатного типу) в системі ОГІЗу з тим, щоб воно було «основним апаратом книгопоширення». Але ЦК націлювало на «боротьбу з буржуазною і дрібнобуржуазною ідеологією, боротьбу за генеральну лінію партії». Неучасть у цій «боротьбі» була й одним зі звинувачень, висунутих колективу УНІКу, його науковому рупору «Бібліологічним вістям», і врешті, - всьому українському книгознавству. А саме цьому часопису належать перші спроби в українській книгознавчій науці, і взагалі у тодішній радянській, поставити книгарництво на міцну наукову основу. Його головний редактор Ю.Меженко надавав цьому малодослідженому питанню принципового значення, про що свідчать такі слова з листа до М.Нечаєва: «Бажаючи в ряді статтів у «Бібліологічних вістях» підбити підсумки досягненням українського книгознавства за 10 років революції, Інститут звертається до Вас з проханням повідомити його, чи не згоднісь би Ви дати нам статтю про розвиток книготорговельної діяльності за 10 років революції (інститут рукописів НБУВ, ф.47, од. зб. 92, арк.276).

Д.Лисиченко в №3/4 за 1923 р. у матеріалі «Стан книжкової торгівлі» (перший матеріал з цієї теми) в емоційних тонах розповідає про незадовільність справи, яка «ледь животіє». Книжки розходяться повільно, через це потерпають видавництва, скорочуються тиражі, що, в свою чергу, змушує збільшувати ціну на продукцію. Отже, здавалося б, така «дрібничка», як ціна на книгу, яку не в змозі з матеріальних причин придбати покупець, не тільки найнегативнішим чином впливає на розвиток поліграфічного виробництва та на видавничий рух, а й не стимулює випуск нової літератури, непрямо, але негативно впливає на творчий письменницький процес і все разом гальмує прогресивний поступ суспільства. Різка публікація з наміром проаналізувати причини ситуації, хоч і без спроби указати вихід зі складного становища, вже була вельми сміливою на той час, коли почали потроху закручуватися гайки українізації, і кожний критичний матеріал відповідними органами розцінювався як незадоволення радянською владою. Очевидно, тому наступний матеріал про організацію продажу книжок з'являється в часописі тільки через чотири роки (1927, №1, с.51).

Лисиченко повертається до порушених ним питань лише через сім років у статті «Короткий огляд видавничої діяльності преси та книготоргівлі на колишній Катеринославщині» (1930, №2-3). Це досить великий за обсягом аналітичний матеріал з історичним екскурсом у минуле регіону. Початок торгівлі книгами сягає бібліотеки Голубовського, при якій існувала книгарня (до речі, досвід забутий і занедбаний сучасними бібліотеками, котрим слід було б скористатися у період ринкової економіки). Найкращою в Катеринославі (нині - Дніпропетровськ) була книгарня В.Алексєєва, де можна було придбати українські книги, журнали. Виходить каталог видань. Доволі успішно поширював українську книгу в регіоні М.Богуславський (один з засновників журналу «Дніпрові хвилі»). Завдяки його зусиллям було відкрито спеціальний рундук №295, де можна було придбати українські книжки, портрети

українських письменників і поетів, вироби народних промислів. З 1906 р. за поширення книжок береться катеринославська «Просвіта». Література продається на вечірках товариства, на різних виставках, розповсюджується по селах. Книжки «Добровільного товариства» продавались у кіоску книгарні М.Лозинської. Здійснювали спроби відкрити українські книгарні «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник». Чимало українознавчої літератури продавав гурток молоді. Першу українську книгарню в цьому місті, «Слово», було відкрито 20.X.1913 р. Д.Лисиченко подає цікаву статистику - виторг книгарні за роки її роботи. Але важливо навіть не це, а ставлення різних влад до українського питання: у грудні 1915 р. книгарню перевернули догори дном царські жандарми, в 1919 - денікінці. Зрозуміло, автор замовчує те, що з приходом радянської влади книгарня взагалі припинила своє існування. Утім, він підкреслює, що «з революцією попит на українську книгу збільшився <...> На вокзалі продаються партійна література та газети». 1918 р. УСДРП відкриває власну друкарню, своє видавництво, починають працювати книгарні катеринославського союзу споживчих товариств. Діяли також магазини «Народня книгарня» (розгромлена денікінцями), «Промінь» (Нікополь), кооперативу «Громада» в Олександрівському (нині - Запоріжжя), з 1918 р. діяв «Великий луг», у Маріуполі - «Кобзар». Поза Катеринославом до революції продаж українських книжок провадився в Новомосковському, в російській книгарні Богомаза, в Запоріжжі-Кам'янському (книгарня Бакуна та два лубочники). З 1922 р. починають функціонувати книгарні ДВУ, які й заступають усі колишні книготорговельні заклади.

З революцією на периферії виникає низка книгарень. Отже, в їхній діяльності - цілий історичний зріз, грань характеристики епохи.

Меженко продовжує пошук солідних авторів для науково-аналітичного висвітлення проблеми. Про це, зокрема, свідчить і лист у редакцію «Бібліологічних вістей» А.Козаченка від 9.04.1927 р.: «До цього часу українська книжкова продукція з різних причин (у першу чергу - через відсутність обліку) не привернула до себе увагу дослідника. Те, що ми маємо для минулих часів української культури, для сучасності дуже мало. Сучасна українська книжкова продукція пробуває не в стані відродження, а перейшла вже до періоду реконструкції. За цей період є нова і структура видавничого капіталу, й видавнича продукція. І на цьому тлі накреслюється боротьба державного капіталу з приватно-капіталістичним сектором <...>

Ви, очевидно, обмінюєтесь своїми виданнями з закордоном, зокрема «Bibliogr. de la France». Там же містяться статистичні відомості про світову книжкову продукцію щодо СРСР, то вони самі, подаючи їх, інколи зауважують, що не знають, що то за відомості, про кого і чи можна їм вірити» (ІР, ф.47, од. зб.92, арк.147). Але надіслану А.Козаченком статтю («Книжна продукція УСРР. 1923 - 1926» (№2, 1927) Ю.Меженко піддає критиці: «...Ви у своїй статті дали поділ книжкової продукції лише за принципом доцільного призначення, обминаючи поділ за змістом та місцем друку».

А.Козаченко, на відміну від статистичних даних і висловлювань деяких російських публіцистів, подає об'єктивнішу картину стану книжкової продукції в Україні, наголошуючи, що період до 1922 р. «відзначається відсутністю регулювання з боку держав-

ної влади в галузі книжної продукції». Укрцентраг ще не в змозі був перевернути видавничу структуру.

Монополістом усіх видань у донепівській період стає Всеукрдержвидав. Це етап найгіршого стану книжкової продукції в УСРР. З 1922 р. (період непу) наступає переломний момент. Власне, аналізові цього періоду і присвячується стаття А. Козаченка. Він послуговується даними досліджень відомого українського книгознавця В. Ігнатієнка, Центрального бюро статистики друку (Українська книжкова палата), Архіву українського друку. Цінним авторським надбанням є конкретність, чіткість висловлювання думок, аналітичний підхід до висвітлення розвитку книжкової продукції, яка подається в таблицях. Статті такого масштабу й докладності на тему українського друку не з'явилося й донині.

Як зазначає автор, усього в УСРР у 1923 - 1924 рр. видрукувано 2761 назва книжок (тираж - 14684), у 1924 - 1925 рр. - 4645 (тираж - 35368), у 1925 - 1926 - 5097 (тираж - 33557).

Функціонують такі групи видавців: державні видавництва, відомств та державних установ, наукових закладів, партійних організацій, професійних, кооперативних, інших громадських, приватних об'єднань та осіб, мішані видавництва, «нез'ясовані й позаукраїнські».

«Різка падіння продукції державних видавництв у 1925 - 1926 рр., - продовжує А. Козаченко, - пояснюється ліквідацією двох видавництв - «Шлях освіти» та «Червоний шлях», - великим урізанням видавничого плану ДВУ. Зростає при цьому продукція приватних видавництв і наукових». Перед ведуть державні видавництва. За ними - відомчі.

Надзвичайно цікава класифікація, подана Козаченком, за мовою видань. Цифри свідчать про зростання випуску книжок українською мовою (тираж, назви). Але, підкреслює автор, «загальна кількість продукції українською мовою щодо назов таки й досі не досягла навіть половини всеукраїнської продукції. Тираж же української книжки забирає 65% всієї продукції».

От, приміром, видавництво ДВУ: 1923 - 1924 рр. - 61% (за назвами); 1924 - 1925 - 64%; 1925 - 1926 - 83%.

Аналізуючи книжкову продукцію, Козаченко зауважує, що Українською книжковою палатою, першою, до речі, в СРСР, «було висунуто принцип обміну продукції також і за соціальним призначенням. Групи для соціального призначення виділяються такі: масова, підручно-учбова, наукова, методична, дитяча, юнацька, художня та довідково-офіційна. У свою чергу, масова поділяється за змістом: ленінська, антирелігійна, професійна, кооперативна, військова, соціально-політично-економічна та правова, точні науки, прикладні знання, сільськогосподарські та ін.» Безперечно, такий поділ був дуже зручним для книгарів. У 1923 - 1924 рр. перше місце посідає художня література. У два наступні роки зростає кількість масової.

Змінюється політична та ідеологічна ситуація в країні. (Свідомо чи несвідомо, але автор уникає аналізу цієї надзвичайно складної проблеми). Зростає випуск дитячої літератури, яка здешевлюється і стає доступною для бажаючих. Кількість наукової та науково-популярної літератури незначна, зате дедалі збільшується випуск масової літератури (т. зв. ленінської та соціально-економічної). Так, видавництво «Пролетарій» орієнтується тільки на неї. Цифри (за Козаченком) відбивають політичну ситуацію: 1924/25 рр. - на першому місці соціально-економічна література (81 назва з 154), далі - ленінська (44), антирелігійна (11), з точних

наук (10), з сільськогосподарських (4), з прикладних знань (2), військова (1) та професійна (1). У 1925/26: на першому місці - соціально-економічна література. За останній рік видавництво видало українською мовою одну назву.

Спиняється Козаченко і на діяльності видавництва «Український робітник», яке мало «обслуговувати професійної маси та їх організації в УСРР». У 1925/1926 рр. воно, як і «Юридичне видавництво НКЮ УСРР», низка відомчих видавництв (економічно-фінансових закладів, установ транспорту, зв'язку), віддавали перевагу масовій літературі російською мовою. «Радянський селянин», видавництво УАН, навпаки, постійно збільшують свою продукцію українською мовою.

Чимало уваги приділяє автор специфіці видавництв громадських організацій, товариств нацменшин (єврейського, польського), «мішаному», «Наукова думка», приватних - «Час», «Слово», «Рух» (основна їх продукція - художня література й наукова).

Згадується в статті і про нові видавництва - «Сяйво», «Гроно», «Спілка» та «Друкар» (останні два швидко припинили свою діяльність), «Книгоспілка» і «Пролетарій». Продукція російських приватних видавництв поширювалася переважно в Росію і по республіках СРСР. Це - «Космос» (Харків), «Светоч» (Одеса), «Наука и просвещение» (Київ, медичного спрямування).

Якщо характеристика видавництв більш-менш наукова, об'єктивна, то при аналізі роботи приватних установ Козаченко явно підпадає під партійну ідеологію, хоча міг і уникнути таких рядків, які, втім, відбивають моральний клімат у суспільстві: «Як загальне явище, приватні видавці швидше намацали рентабельний ринок, що дозволяє їм не тільки жити, але й розвиватися. Вони головним чином використовують великий попит народних мас на приступну книжку; в своїй продукції вони прагнуть відповідати на питання сьогодення дня (продукуючи книжки з полового питання і т.і.); видаючи російською мовою, вони збільшують тираж і здешевлюють книжку; видаючи художню літературу, вони не ганяються за новими авторами, а видають чи то класиків, чи то перекладну літературу легкого змісту з буржуазного (здебільшого) життя, розраховану переважно на інтелігент-читача. Відчувають вони й потребу в практичній літературі, науковій з таких питань, що хвилюють читача сьогодні, завтра. Інша річ якісна сторона цієї продукції, у всякому разі, приватна продукція в цілому являє тенденцію до дальшого зростання» (с. 44).

Безперечно, в цих рядках йдеться про зародки ринкових відносин, книжкового бізнесу, з яким невдовзі завзято почала боротися радянська влада й успішно завершила її нівелюванням продукції видавництв. Прагнучи довести відданість владі, Козаченко не усвідомлює, що своїм висловлюванням він якраз підкреслює індивідуальність, своєрідність діяльності гнівно критикованих ним видавництв, які наважились мати своє обличчя.

Надзвичайно цікава таблиця, в якій автор подає продукцію України і ще 15 країн світу. Україна «не може рівнятися зі світовим продуцентом книги - Німеччиною» чи, як зауважує Козаченко, - з Англією, Францією, США, але й не дуже відстала від Італії, випереджає Болгарію, Естонію, Іспанію, Угорщину.

У №3 за 1930 р. (с. 144) подано матеріал про

реорганізацію видавничої та книготорговельної справи в Україні відповідно до постанови Раднаркому УСРР від 21.ІІІ.1930 р. Йшлося про організаційні хиби, неплановість і нескоординованість, які завадили видавничому процесу, відсталість поліграфічної промисловості порівняно з іншими галузями. Розпочинається етап «гігантоманії», який не оминув і книгарні: «Весь сенс реорганізації видавничої та так званої «книготорговельної справи», що її переводиться після ухвали вищих партійних та радянських органів, полягає в наближенні одно до одного, об'єднанні, в плановому керівництві всіх тих елементів і частин, з яких складається увесь складний процес продукування книжки та її розповсюдження. Кладеться край роз'єднаній, анархічній самостійності і зв'язаній з цим шкідливій дезорганізованості окремих складових частин книжкової та видавничої справи. Упорядкувати саму видавничу роботу та книгорозповсюдження, підтягнути поліграфію та папір до видавництва - ось чергове завдання, що назріло й повстало в цій справі».

Згідно з вищеназваною постановою утворюються Державне видавниче об'єднання УСРР (ДВОУ). До складу його входять дев'ять типізованих видавництв, книгоцентр та управління поліграфічними підприємствами, що обслуговують книговидавничу справу.

«В справі книгорозповсюдження, - йдеться в статті, - реформа полягає знов-таки насамперед в об'єднанні і концентрації всієї так званої книготоргівлі. Але цим не обмежується суть реорганізації: самий зміст роботи, зв'язаної з поширенням книги серед широких мас, перебудовується і пересувається з звичайної досі торгівлі в бік масової культурної роботи з книгою, пропаганди книги, активної політ- і культосвітньої роботи навколо книги. Встановлюється два основні канали книгорозповсюдження: єдиний державний канал «Книгоцентр» та кооперативний (споживча кооперація і «Книгоспілка»). «Книгоцентр» як велика складова частина ДВО, як і типізовані видавництва, є велика всеукраїнська самостійна господарча одиниця зі своїм балансом і промфінпланом, що затверджує правління ДВО. Книгоцентр концентрує всю досюгочасну книготорговельну діяльність старих видавничих організацій, як ДВУ, «Пролетарій», «Український робітник», «Наукова думка», «Юрвидав» і т. інш.»

Зрозуміло, постанова в журналі не коментується.

«Помимо гуртової і постачальної роботи (особливо щодо кооперації), книгоцентр провадить також широке розповсюдження книги, головним чином в великих міських та робітничих центрах <...>»

«Крім універсальних книгарень, утворюються для цієї мети система типізованих книгарень (економічної літератури, технічної, дитячої, медичної і т. д.) <...> Книгоцентр та його філії на місцях мають бюро інформації, пропаганди і популяризації книги. Але це не усуває книготорговельного «ринку», кооперації».

Отже, «Бібліологічні вісті», яких, на думку Ю.Меженка, не можна було врятувати, встигли за 1923 - 1930 рр. опублікувати всього кілька статей з книгарництва, що можна пояснити складністю та маловивченістю теми. Зверталось до неї обмаль істориків, оскільки тут перехрещуються не тільки історичні, соціальні та економічні аспекти, а й психологічні, моральні, навіть політичні, державницькі, не кажучи вже про ідеологічні.

З огляду на останні позиції, Юрій Меженко і

виявляв обережність. До речі, за Яр. Дашкевичем, доля колишнього працівника друкарні «Книгоспілка», автора статей з теми книгарництва в журналі «Бібліологічні вісті» Дмитра Лисиченка досі невідома.

Порушену тему в цьому книгознавчому часописі, безперечно, міцно підтримали 6 статті на той час уже чеського кореспондента «Бібліологічних вістей» Левка Биковського. Йдеться про матеріали «Історія книжної справи на Україні», «Історія книжної справи в Росії», «Ціна на книгу», рукописи яких зберігаються в Архіві НБУВ. Датовані 1919 р., вони, безперечно, є першими узагальнюючими працями з цих питань, але чомусь Л.Биковський не запропонував їх журналу. Ці статті є пам'яткою української книгознавчої думки, в них уперше виокремлено саме історію української книжкової торгівлі, яка має свої особливості й сягає часів Київської Русі, «коли князі, єпископи та старшини замовляли на певних умовах грамотіям написати їм ту чи іншу книгу і книгописець виконував сю працю». Про матеріальну вигоду тоді не йшлося. Працювали «без мзди», книгописання вважалося боговгодним вчинком. У міру зростання потреб на книги все більше з'являється книгописців-ремісників, «котрі писали для заробітку». Книга стає товаром, предметом купівлі-продажу. Першими продавцями та розповсюджувачами книг були самі книгописці. Биковський припускає, що вже в XV - XVI ст. на території України, як і на заході Європи, існували спеціальні книжкові крамниці. З винаходом друкарства та його швидким поширенням на наших землях у XVII ст. книжна торгівля жвавішає.

«Купувалися книжки звичайно там, де й друкувалися, у Києві, Львові, в Почаєві. Природним осередком для книжної торгівлі був Київ, де книжки продавалися в Лаврській друкарні та у приватних торгівлях, які мали не лише книжки, видані у Києві, а й ті, що йшли по інших місцях - у Львові, Чернігові, Москві. Київ постачав книжки на всю Україну, на Москву, навіть в полудневі слов'янські краї, однак з ним завше конкурував Львів з своєю Ставропігійською друкарнею.

Львівські видання теж розходилися всюди по Україні, Білорусині, Литві, Угорщині, Сербії, Молдавії, Греції й Палестині. Між Києвом та Львовом був постійний обмін книжками, а під час козацьких війн, коли видавництво у Києві було припинилося, львівське брацтво найбільше продавало своїх книг саме у Києві. Який великий попит мало Львівське брацтво на книги, видно з того, що в 1645 р. за рік брацтво взяло було за свої книжки 3948 золотих і 2 гроші, а в 1690 році було продано книжок на 17517 зол. й 13 грошей».

Культура торгівлі, її рівень, обсяг, організація, поширення («і всюди ті книжки, - пише Биковський, - приймалися залюбки, лиш на Москві до них завше чіплялися урядовці й духовенство, знаходячи там еретицькі думки»), звичайно, є показником розвитку суспільства, його цивілізованості. Зрозуміло, зважаючи на колоніальну залежність України від Росії, про високий рівень розвитку книгарництва на українських землях у доімперський період російські історики не згадували, а сама галузь розглядалася ними тільки у зв'язку з російським книгарництвом і як похідна від нього, хоча, до речі, перша літописна згадка про Софійську бібліотеку датується 1137 р., а про заснування Москви - 1147.

Народ, який має свою мову і книгу, є і буде. А Київ торгував книгами ще в XVII ст. з Польщею, чехами, прусами, Австрією, Волощиною, Голландією та інши-

ми країнами, «через бреславльських та липських купців, що були одночасно й академічними агентами по друкуванню за кордоном творів українських учених», - підкреслює Биковський. Повідомляє він і про те, що торгували книгами і при Київському магістраті, не оминає увагою приватних київських книгарів, а «серед кількох книгарень, що були тоді у Києві, одна навіть мала многобіжний напис «Cabinet de Lecture». Дедалі більший імперський тиск призводить до негативних змін у книгарництві. На Печерському згадує автор книгарню Долгорукова (1817). «Але то були не чужоземці і не купці з київських давніх фамілій, а московські заїди, що заселяли цілу Московську слободу на Печерському. Коло самої дзвіниці Миколаївського собору стала тоді книжна комора бр. Літових, яка забрала до своїх рук весь місцевий книжний ринок; там же була книгарня Шепанського - видко, з місцевих недобитків, до котрих зачислили й того Лапицького, що його заклад перекупили собі бр. Літови».

Отже, незважаючи на цікавий історичний матеріал, фактаж, узагальнення, висновки, а вони патріотичного, безкомпромісного характеру, стаття Биковського не могла бути надрукована в радянському науковому часописі, хоча то були роки так званої українізації.

Без упереджень, об'єктивно, з наукової позиції підходить Биковський до висвітлення історії книжкової торгівлі в Росії у наступній своїй праці. «З постав Стоглавого Собору, - пише автор, - в половині ХУІ ст. ми дізнаємося, що тоді відбувся продаж книг по містах. Але головний центр книгарництва тоді зосереджувався в Москві. З друкованого московського «Апостола» 1564 р. бачимо, що цар Іван ІV Грозний дозволив купувати книги на «торжищах».

У ХУІІ в. в Москві існував вже «книжний ряд», де торгували книгами, в тому числі й рукописними, переважно духовні особи».

Биковський тонко передає «атмосферу» тих давніх часів: «Книжна торгівля зосередилася на Спаському мості не без причини. Святі ворота, особливо поважне місце, вимагали й торгівлі відповідними речами; рукописні друковані книги релігійного змісту найбільш відповідали сьому призначенню. Згодом непомітно проникли в сі крамниці рукописи та друковані твори й світського характеру: букварі, пчели та збірники, пісенники й т.ін.

Особливо розвинена була книжна торгівля на Спаському мості в ХУІІ столітті. Тут малася навіть спеціальна установа, яка обслуговувала друкарську справу - бібліотека. Установа настільки солідна, що зазначалася навіть на пляні Москви. Це не була «Бібліотека» в сучасному розумінні сього слова, а була більшою та багатшою за інші крамниці».

У «Ведомостях» восьмидесятих років часто трапляються оголошення про продаж того або іншого видання. «Історія книжної торгівлі на Спаському мості, - підкреслює Биковський, - є лише частиною загальної історії московської торгівлі книгами. Відсиля ясно, що книгарництво в ті часи в Москві було дуже поширеним. Що торкається Петрограду, то до 1760-го року там існувала лише книгарня Російської академії наук, заснована в 1728 році».

Розповідає Биковський і про фундатора російської книгарні в Петрограді В. Сопікова (до нього працювали в місті тільки книгарі-чужоземці), про його послідовників В. Плавильщикова, А. Смірдіна, К. Ріккера та інших, без яких не можна уявити історію російської

книжності.

Сьогодні, нарешті, є можливість заповнити одну з лакун і ввести в науковий обіг невідомі раніше праці книгознавця Л. Биковського, які відбивають широкий спектр наукових інтересів українських книгознавців 20-30-х років.

На конференції Київського товариства войовничих матеріалістів-діалектиків, що відбулася 29 травня - 1 червня 1931 р., було нанесено нищівний удар не тільки Українському науково-дослідному інституту книгознавства, а й усьому українському книгознавству і книжковому рухові взагалі (частково навіть російському). З пролетарських позицій критикувалися праці знаних українських учених, дослідників книги Ю. Меженка, В. Ігнатієнка, С. Маслово, Д. Балики, М. Алексєєва, С. Постернака, Л. Биковського, М. Нечаєва, І. Огієнка. Заразом з ними дістається й активному авторові «Бібліологічних вістей» росіянину М. Куфаєву, таким його співвітчизникам, як М. Щелкунов, М. Здобнов, М. Ульяницький, М. Яницький, О. Малєїн, М. Сомов, Л. Хавкіна, М. Муратов, Г. Поршнев, Шибанов. У злісній, з прислужницьким підживанням ідеології, не достойним науковця й журналіста, з ненаукових позицій написаній статті «О сборнике «Классовая борьба в книговедении» (Книжный фронт, 1933, №7, с. 41-43), її автор І. Владиславлев, який прискіпливо стежив за ходом української наукової думки, розгромлює «буржуазне» українське книгознавство.

На цій конференції побіжно йшлося і про питання книготоргівлі. Якийсь Фольман, усупереч істині, а вона й не цікавила партійне керівництво, зауважує: «Для книгознавства старої школи розповсюдження книги було чимсь, що не заслуговує уваги вченого-книгознавця». Але з наступної фрази ясно, якою мораллю керується автор: «Якщо книгознавство в цілому було у нас в революційній теорії глухим селом, то мені здається, що найглухішим кутом цього села була теорія книгорозповсюдження, теорія книготоргівлі. По суті, тут панувала нехитра філософія, спрямована на те, щоб побільше продати. «Ситінсько-суворинська буржуазна ділкова ідеологія продиляється з цих теорій крізь легку вуаль радянської термінології», - завершує Фольман.

Різно критикував він і праці М. Нечаєва «Как торговать книгами» та «Книга и ее покупатель на селе».

Однак ніяка злісна критика дилетантів-науковців від партійної ідеології не могла применшити внесок «Бібліологічних вістей» у розвиток книгознавства і, зокрема, книгарництва. Матеріали журналу глибоко і всебічно відбивають ситуацію, тенденції, специфіку книгарської галузі та її важливого місця в соціально-політичному розвитку країни в 20 - 30-ті роки - періоду формування радянської книготорговельної справи. Аналіз статей не лише вводить в курс історичного моменту, а й дає можливість скористатися позитивними здобутками попередніх поколінь книгознавців та книгарів. А історичний досвід - завжди цінне надбання і привід для роздумів.

Якщо проаналізувати продукцію інших наукових журналів, скажімо, ту, що випускала ВБУ («Книжний вісник», головний редактор Гнат Житецький, вийшло два номери в 1919 р., а третій було підготовлено до друку і в світ не випущено), додаток до нього, як і «Журнал бібліотекознавства і бібліографії» (теж - ВБУ), то стало ясно, що до питань книгарництва ніхто не звертався. Наукового висвітлення не отримала ця ділянка і в інших часописах не тільки України, а й колишнього

Радянського Союзу. Тим більшу цінність для сучасних дослідників і фахівців становлять матеріали, надруковані в «Бібліологічних вістях», адже жодна з численних проблем галузі за п'ять років існування нашої держави

серйозно не порушувалася на сторінках доволі різноманітної сьогоденної періодики, а фахового журналу з питань книжкової торгівлі в Україні досі немає.

1. Адресная книга книгопродавцов... СПб., 1898.
2. *Анфилов Г.И., Кремер А.А.* Книготорговая сеть СССР в 1926 - 1927 гг. - М., 1929.
3. *Бабаев Т.* Советская торговля к VII съезду советов СССР // Книга и пролетарская революция. - 1935. - №3. - С.53 - 56.
4. *Бабаев Т.* Советская торговля не может мириться с отсталой техникой // Там же. - №2.
5. *Безгин И.Г.* Библиографический указатель и каталог книжных магазинов Н.П.Карбасникова. - СПб., 1890. - №1. - С.1.
6. *Беклешов Д.В.* Реклама книг сегодня. - М.: Книга, 1986. - 201 с.
7. *Бондаровский И.Б., Вишнякова Т.В.* Основы книжной торговли. - М., 1984.
8. Бібліотечний збірник. - К., 1926. - №1.
9. Бюлетень ДВУ.
10. Вестник книгопродавцов, 1900. - №44 -103.
11. *Волькенштейн Б.М.* Экономика книги. - М., 1929.
12. *Гульчинский В.И.* Уроки ярмарки // Сов. библиогр. - 1989. - №8. - С. 87-89.
13. Два роки п'ятирічки УСРР. - Х., 1931.
14. Дом интернациональной книги // Книга и пролетарская революция. - 1936. - №1. - С.147.
15. *Дорошевич А.В.* Вопросы определения понятия и состава книжничества // Книжная торговля: Исследования и материалы. - М., 1979. - Сб. 6.
16. *Дубняк К.* Про наши книгарни // Новая книга. - 1924. - №1. - С.19 - 20.
17. *Зайцева А.А.* Книжная лавка Академии наук в конце XVIII века // Рус. книги и б-ки в XVI - первой пол. XIX века. - Л., 1983.
18. *Зайцева А.А.* Оптовые закупки изданий Академии наук книготорговцами в последнем десятилетии XVIII века как свидетельство читательского спроса. - Там же. - С.127 - 132.
19. *Здобнов Н.* Проблемы экономики книги. - М., 1929.
20. История книги и издательского дела. - Л., 1977. - 160 с.
21. История книжной торговли в СССР / Под ред. А.А.Говорова. - М., 1982.
- 21 а. История книжной торговли: Учебник для книготорговых техникумов / Л.А.Виноградова, А.А.Говоров, С.Б.Люблинский, Э.Л.Силантьева; Под общ. рук. А.А.Говорова. - М.: Книга, 1982. - 287 с.
22. Каталог книжного магазина Гросман и Кнебель в Москве. - М., 1897.
23. Книга в России. - 1991. - Вып.19.
24. Книга Государственного издательства Украины: Бюлетень - 1922. - №1.
25. Книга: Журн. літератури, критики, бібліографії. - Х., 1923. - №1 - 5.
26. Книга и книготорговля в России в XVI - XVIII вв. - Л., 1984. - 168 с.
27. Книга и книжное дело в УССР: Сб. документов и материалов. 1917 - 1941. - Киев.: Наук. думка, 1985. - 477 с.
28. Книга и кооперация (Информ.-рекоменд. бюл. Центросоюза). - М., 1930. - №7, 8/9, 12/13, 14/15, 15/16, 18/19, 35.
29. Книга и оборона СССР. - 1930. - №1-6; 1934. - №1-6.
30. Книга и революция. - 1920. - №1-12; 1923. - №1-12.
31. Книготорговля и библиотечное дело в России в XVII - первой пол. XIX в.: Сб. науч. тр. / Б-ка АН СССР (Отв. ред. С.П.Луппов, Н.Б.Парамонова). - Л.: БАН, 1981. - 159 с.
32. Книготорговля и библиотечное дело в России в XVII - первой пол. XIX в. - Л., 1982. - 164 с.
33. Книжная полка: Ежемес. журн. критики, библиографии и книговедения. - Новониколаевск, 1924. - №1 - 2; 1925. - №1-10; 1926; 1927; 1928. - №1-6; 1929. - №1-5; 1932. - №1, 2.
34. Книжная торговля: Документы и материалы. Справ. пособие / Сост. Сафронов Г.П. и др. - М.: Книга, 1980. - 624 с.
35. Книжная торговля // Исслед. и материалы: Сб. - М.: Книга, 1974. - Вып.1. - 208 с.
- 36-43. То же. - 1975-1982.
44. Книжная торговля: Научно-технический информ. сб. // Информпечать. - М., 1994. - Вып.3; 1996. - Вып.1.
- 45-49. Книжная торговля: Опыт, проблемы. Исследования. Вып.10, 16-19. - М.: Книга, 1982, 1985-1987.
50. Книжная торговля: Орган Гос. ком-та Сов.Мин. СССР по печати и Центр. союза потреб. об-в СССР. - 1964; 1970 - 1972.
51. Книжная торговля: Научно-технический информ. сб. // Информпечать. - М., 1994. - Вып.3; 1996 - Вып.1.
52. Книжная торговля: Пособие для работников книжного дела. - М.; Л., 1925.
53. Книжная торговля: Прилож. - 1956. - №5.
54. Книжное дело в России во второй половине XIX - нач.XX в.: Сб. науч. тр. / Публ. б-ки им. М.Е.Салтыкова-Щедрина. - 1986. - Вып.2.
55. Книжный бизнес. - 1994. - №1 - 2; 1995. - №1-2; 1996. - №1 - 10.
56. Книжный вестник: Журн. книжно-торг., изд. и лит. деятельности в России. - 1860 - 1903. - №1 - 12.
57. Книжный листок. - 1922. - №1.
58. Книжные новости. - 1909. - №1.
59. Книжные новости: Информ.-библиогр. журн. - М., 1924. - №1-24; 1936, 1938. - №1-24.
60. Книжный фронт; Ежемесячник инструктивно-метод. книготоргового объединения Гос. изд-ва. - 1932 - 1935.
61. *Ковба Ж.* Вивчення читачів і питання удосконалення видавничої та книготорговельної діяльності // Респ. наук. - практ. конф., присвячена 400-літтю пам'яті першодрукаря Івана Федорова (2 - 3 грудня 1983 р.) // Тези доп. - Львів, 1983. - С.27 - 29.
62. Компартия Украины в резолюциях... т.1.
63. *Копанев Н.А.* Репертуар французской книги в Петербургской книжной лавке в середине XVIII века // Книга и ее распространение в России в XVI - XVIII вв. - Л., 1985. - С.79.
64. КПСС в резолюциях... - М., 1970. - Т.4.
65. Краткий справочник книголюбца / Под ред. А.Е.Миличина. - М.: Книга, 1976. - 192 с.
66. *Кузнецов А.П.* Экономика книжной торговли: Уч. для студентов вузов. - М.: Книга, 1985. - 303 с.
67. Культурне будівництво в Українській РСР. - К., 1960. - Т.1.
68. *Куфаев М.Н.* История русской книги в XIX веке. - Л., 1927.
69. *Ласунский О.Г.* Никитинская лавка // В мире книг. - 1973. - №5. - С.53.
70. *Левко Н.* Боевые задачи советской торговли. - М.: Партиздат, 1932.
71. *Ленац М.В.* Диссертации по книжной торговле (Аннотир. обзор) // Книжн. торговля: Исслед. и материалы. - 1977. - Сб.4. - С.188 - 189.
72. *Линчевский Э.* Всегда исправлять ошибки // В мире книг. - 1979. - №12. - С.53.
73. *Линчевский Э.Э.* Социальная психология торговли. - М., 1981.
74. *Лисогурский М.* Книготорговля на уровень задач советской торговли // Книга и пролетарская революция. - 1940. - №7. - С.74 - 75.
75. *Ловягин А.* История книжной торговли в Западной Европе.
76. Магазин для научных работников // Там же. - 1936. - №1. - С.148.
77. *Мартынов И.Ф.* Книготорговец и книгоиздатель XVIII в. // Книга: Исслед. и материалы. - Т.1.
78. *Муратов М.В.* Книжное дело в России в XIX и XX веках. - М.; Л., 1931.
79. *Накорняков Н.Н.* У истоков советской торговли // Книга:

- Исслед. и материалы. - М., 1959. - Сб.1. - С.301 - 309.
80. *Нечаев Н.* Как торговать книгами.
 81. *Нечаев Н.* Книга и ее покупатель на селе.
 82. *Никитин И.С.* Сочинения. - М., 1961. - Т.4.
 83. Образцово-показательный магазин детской книги // Книга и пролетарская революция. - 1936. - №1. - С.147.
 84. Организация и технология книжной торговли: Учебник для вузов по специальности «Книговедение и организация книжной торговли» / Арест Я.И., Васина И.С., Говоров А.А. и др.; Под ред. И.С.Васиной и А.А.Говорова. - М.: Книга, 1987. - 352 с.
 85. *Осипов В.О.* Русская книготорговая библиография до начала XX века. - М.: Книга, 1983. - 232 с.
 86. *Охотников Т.* Новый учебник по экономике советской торговли // Книга и пролетарская революция. - 1935. - №1.
 87. *Пекель І.* З досвіду поширення української книжки // Нова книга. - 1924. - №1. - С.17 - 19.
 88. Первое десятилетие Русского общества книгопродавцов и издателей // Книжн. весн. - 1894. - №1. - С.4.
 89. *Пореннев Г.* История книжной торговли в России.
 90. Пособие для работников книжного дела / Под ред. М.Муратова, Н.Накорякова. - М.: ГИЗ, 1925.
 91. *Путинцев А.* Замечательный книжный магазин // Беседа. - 1905, февраль. - С.112 - 113.
 92. Работа с книгой. - М., 1931.
 93. *Рындич О.С.* Диссертации по книжной торговле (Аннотир. обзор) // Книжн. торговля: Исслед. и материалы. - 1974. - Сб.1. - С.162 - 175.
 94. Словарь-справочник работника книжной торговли. - М.: Книга, 1984. - 279 с.
 95. Советская книжная торговля. - 1948. - №1-4; 1949. - №1-7.
 96. Советская книжная торговля: Бюл. гл.упр. по делам полиграф. пром-ти изд-ва книжн. торговли при Сов. Мин. СССР. - М.: Искусство, 1951. - №1-6; 1952-1959. - №1-12.
 97. Советская книжная торговля: Ежемес. журн. Всесоюзн. объединения книжн. торговли главн. изд-ва Мин. культуры СССР. - М., 1960 - 1963. - №1 - 12.
 98. Современные проблемы книговедения, книжной торговли и пропаганды книги: Межведомств. сб. науч. работ / Моск. полиграф. ин-т. - М., 1983. - Вып.2. - 145 с.
 99. Современные проблемы книговедения, книжной торговли и пропаганды книги: Межведомств. сб. науч. тр. / Отв. ред. А.А.Гречихин. - Киев: Изд-во МНИ, 1969. - Вып.6. - 165 с.
 100. Труды 1-го Всероссийского съезда издателей и книгопродавцов. - СПб., 1909.
 101. *Утков В.Г.* Продавец - книга - покупатель: Молодому книжнику. - М.: Книга, 1985. - 96 с.
 102. *Халатов А.Б.* Культурная революция и массовая книга: Тез. докл. на Всесоюзн. книготорг. совещ. - М., 1929.
 103. *Цуканов А.Н., Бриль М.Н.* Развитие букинистической торговли на Украине // Книжн. торговля. - М., 1987. - Вып.19.
 104. *Черенин А.Ф.* О русской книжной торговле // Книжн. вестн. - 1863. - №23. - С.46.
 105. *Чижевський П.* Український книжковий ринок // Бібл. вісн. - 1995. - №5. - С.18 - 20.

